

УДК 371.12

Юрій Пелех, кандидат педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти,
проректор з міжнародних зв'язків та наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне
докторант Інституту вищої освіти АПН України

РОЛЬ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПОНЕНТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті розглянуто сучасні підходи до вирішення проблеми формування ціннісно-смыслової сфери майбутнього вчителя у процесі його підготовки до професійної діяльності. Зроблено аналіз понять “цінності” і “смысл” та їх вплив на формування професійно-компетентісної сфери майбутнього педагога.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ідеал, установка, смысл, компетенція.

Постановка проблеми. Комплексне формування системи цінностей у процесі педагогічної освіти поєднує знання, переконання та слугує установкою до дій, сприяє вихованню світоглядної культурологічної основи особистості майбутнього вчителя, здатного до самоствердження в межах конкурентного середовища.

Діалектизм сучасного швидкозмінного соціуму передбачає зростання ролі духовних начал, пов'язаних із зміною життєвих орієнтирів. Перш за все, це стосується аксіологічної складової. За таких умов підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів повинна відповідати викликам часу, що є детермінантами змін законодавчих норм (Закон України “Про вищу освіту”) і модернізаційних корелянтів європейського освітнього простору (Болонська декларація).

Сучасний педагог, орієнтуючись на систему загальнолюдських цінностей, здатен до поглибленого усвідомлення законів буття, де пізнання часткового не можливе без пізнання цілого, а пошук істини відбувається у різних площинах “світового зрізу” [6].

Аналізуючи методичні підходи щодо підготовки майбутнього вчителя як людини з “триєдиним початком” – гармонії природної, суспільної та культурологічної складових – ми ставили за мету створити механізм ціннісного осмислення їм сфери власних професійних інтересів і через відповідні установки, шляхом утворення “нових нашарувань” як змінних категоріальних субстанцій свідомості формувати модель компетентісної особистості. Модель, яка

в основі своїй сприймається через когнітивність загальнолюдських цінностей і на цій основі формує професійні.

Завдання. Питання, над вирішенням яких працює автор, є актуальними для сучасної полікомпонентної системи вітчизняної педагогічної освіти, що набуває ознак відродження та модернізації. Це питання про роль і місце аксіологічної складової:

- у процесі формування культурологічної сфери особистості майбутнього вчителя;
- як чинника підвищення рівня самосвідомості й одного з провідних компонентів акмеологічно цілого у студентів педагогічних ВНЗ на етапі їх готовності до професійної діяльності;
- у системі компетентісного підходу в освіті;
- у загальній системі професійної підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів;
- у системі особистісно орієнтованого навчання;
- у процесі аналізу, мотивації, виявлення та розвитку педагогічної креативності.

Аналіз останніх досліджень. Визначаючи характерні ознаки ціннісних системоутворень у свідомості майбутнього вчителя в царині сучасної педагогічної деонтології, нами було проаналізовано декілька наукових напрямків, над якими працюють вітчизняні та зарубіжні вчені:

- а) дослідження аксіологічної теорії (О. Асмолов, Г. Андреева, Ф. Басін, Б. Братусь, П. Власов, П. Ігнатенко, І. Надольний, Ф. Щербак, В. Ядов);
- б) дослідження поняття “смысл” (П. Гальперін, С. Гусев, О. М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв, О. Лобок, Г. Тульчинський, В. Франкл);
- в) професійної готовності майбутніх вчителів

РОЛЬ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПОНЕНТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

до роботи в школі (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, А.Ф. Ліненко, О.Г. Мороз, В.К. Майборода, Г.О. Нагорна, О.М. Пехота, С.Л. Рубінштейн);

г) дослідження структуризації педагогічних вмінь – за власне педагогічними функціями (О.А. Абдулліна, В.Ф. Жовтобрюх, В.О. Кан-Калик, Н.В. Кузьміна, Г.Ф. Пономарьова, Т.В. Симоненко, А.І. Щербаков), постановкою та розв'язанням педагогічних завдань (В.І. Бондар, С.У. Гончаренко, М.Б. Євтух, І.А. Зязюн, Л.В. Кондратова, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва, Л.Ф. Спірін, В.М. Тарасова, В.Ф. Шаталов), управлінням педагогічним процесом (В. Андрєєв, О. Бодальов, С. Дубенко, В. Луговий, Г. Леліков, Л. Міщенко, Н. Нижник, В. Сластьонін).

Виклад основного матеріалу. Кожна наука по-своєму розглядає поняття “цінності”, але більшість досліджень присвячено просоціальним цінностям, що впливають на функціонування людини в соціумі.

Вивчення сучасного стану проблеми цінностей свідчить про термінологічну і сутнісну неоднозначність вказаної категорії. У психологічних дослідженнях спостерігається взаємозаміна та недиференційованість понять “цінності”, “ціннісні орієнтації”, “установка”, “спрямованість особистості”, “позиція”. Тому дослідження проблеми цінностей потребує визначення та аналізу вищезазначених категорій.

Поняття “цінність” може мати такі інтерпретації:

- до цінностей відноситься ідеал – ідея, зміст якої виражає щось значиме для людини (І.Ф. Надольний);

- цінності розглядаються як певні ставлення (П.К. Власов);

- під цінністю розуміють усі об'єкти оточуючого світу, що можуть задовольнити потреби (Ф.Н. Щербак, В.П. Тугарінов);

- цінність є проміжною, опосередковуючою ланкою між інтересами й потребами (А. Маслоу, П.Р. Ігнатенко та ін.);

- цінність як усвідомлений і прийнятий смисл (Б.С. Братусь).

Ціннісні орієнтації можуть визначатись як:

- процес, у результаті якого проходить субординація цінностей, та спосіб диференціації об'єктів за значущістю (А.В. Петровський);

- різновид диспозиційних утворень (В.О. Ядов);

- як система установок щодо дійсності (О.Г. Асмолов, Г.М. Андрєєва, Ф.В. Басін, Д.М. Узнадзе);

- усвідомлення особистістю свого ставлення до суспільства, до самої себе, до оточуючої

дійсності, регуляція поведінки як усвідомленої дії (В.В. Сусленко);

- вибіркова система спрямованості інтересів і потреб особистості націлена на певний аспект соціальних цінностей (В.І. Войтко);

- компоненти усвідомленої картини майбутнього (І.Є. Головаха);

- загальний прийнятий смисл життя (О.М. Леонтьєв, Д.О. Леонтьєв) та інші.

У психологічному словнику зазначається, що для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість; вони відображаються у свідомості як ціннісні орієнтації і є важливим фактором регуляції соціальних взаємовідносин людей і поведінки індивіда [5].

Таке визначення ще раз засвідчує, що цінності, за традиційним визначенням, розглядаються як основа свідомого вибору суб'єктом цілей та засобів їх досягнення.

Світ цінностей людини будує у процесі предметно-практичної діяльності. Будь-який акт діяльності охоплює ідеальний момент, у період якого складаються задум, дії, його ідеальна мета, а також життєвий сенс діяльності, тобто, заради чого здійснюються всі дії. Саме такий момент діяльності й характеризує поняття “цінності”. Таким чином, основна форма існування цінностей – ідеал. Ідеал являє собою ціннісну характеристику певного явища у вигляді належного і виконує роль стратегічного орієнтира на шляху досягнення мети. Ідеал нетотожний меті, плану або нормі, тому що він є цінністю. Ідеали виражаються в емоційно-насичених образах або уявленнях, в яких синтезуються вищі досягнення людини. На відміну від норм, ідеали не стільки результат досвіду минулого, вираження необхідності, скільки передбачення майбутнього, його бажана модель.

Цінностями можуть бути світоглядні норми, уявлення, ідеали; окремі риси людини, зокрема доброта, співчуття, ніжність, прояв турботи; житло, домашній комфорт, одяг, успіх, кар'єра, здоров'я, улюблена праця, сім'я; діти в нашому суб'єктивному розумінні також виступають як певні цінності. Таким чином, до цінностей може бути віднесено все, що пов'язане із задоволенням найрізноманітніших потреб: матеріальних, психологічних, фізіологічних, естетичних, моральних [7].

На основі усвідомлення цінностей формуються індивідуальні установки особистості майбутнього вчителя. Як елемент структури його особистості установки становлять діалектичну єдність загального, особливого й індивідуального: думок, почуттів і практичної поведінки. Ціннісні

РОЛЬ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПОНЕНТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

установки зорієнтовують особистість стосовно законів, правил і норм певної культури [2]. Жодна діяльність не починається без готовності до певної форми реагування – без установки. Установка – стан готовності чи схильності індивіда до діяльності чи певної активності, спрямованої на задоволення тієї чи іншої потреби [5].

У соціальній психології розглядається поняття соціальної установки, котре використовується для визначення суб'єктивних орієнтацій індивіда як члена групи (суспільства) на ті чи інші цінності. Ці орієнтації диктують індивідові певні, соціально прийнятні способи поведінки. На основі установки виникає певною мірою зорієнтована і організована діяльність. Термін “установка” був уведений німецьким психологом М. Ланге (1888), який експериментально довів, що швидкість реакцій індивіда на зовнішню ситуацію залежить від схильності до сприйняття даної ситуації [8]. Загально-психологічна концепція установки найбільш глибоко розроблена школою грузинського психолога Д.М. Узнадзе та його послідовниками (І.Т. Бжалава, Ш. Надирашвілі, Р.Г. Натадзе, В.Г. Норакидзе А.С. Прангішвілі та ін.). Д.М. Узнадзе експериментально довів наявність загальнопсихологічної готовності до реалізації актуальної у даній ситуації потреби (актуальна установка) та виявив закономірності закріплення такої готовності при неодноразовому повторенні ситуацій, які дають змогу задовольняти дану потребу (фіксуюча установка). Згідно з теорією Д.М. Узнадзе, установка, акумулюючи минулий досвід, опосередковує стимулюючу дію зовнішніх умов і зрівноважує відношення між суб'єктом і середовищем. Д.М. Узнадзе вказував, що в результаті наявності певної потреби і конкретної ситуації її задоволення в суб'єкта виникає установка, яку можна охарактеризувати як схильність, як готовність до задоволення цієї потреби [4]. Таким чином, установка є структурою відносин, що стимулює до активності і проявляється в діяльності, включаючи в себе як момент мотивації, так і момент спрямованості. Фіксуючі установки виробляються індивідом у процесі формування особистості на основі багатьох актуальних установок – тих, які повторюються найбільш часто і найбільш відповідають стандартизованим умовам діяльності певного індивіда. Представниками школи Д.М. Узнадзе установки розглядаються як сполучна ланка між потребами й мотивами, урівноважуючи відносини індивіда з середовищем [8].

Соціологічна концепція установки пов'язана з

поняттям “ціннісна орієнтація” особистості, обґрунтована У. Томасом і Ф. Знанецьким. Згідно з їх поглядами, система ціннісних орієнтацій являє собою певні правила (норми) поведінки, завдяки яким суспільство чи певна група здійснює контроль за поведінкою людей [8].

Згідно з дослідженнями М. Рокича [10], цінності особистості поділяються на дві групи: термінальні цінності (цінності-цілі) та інструментальні цінності (цінності-засоби). Термінальні цінності визначають довготривалі перспективи життя та усталені норми поведінки, що будуються на соціально визнаних еталонах. Інструментальні – характеризують засоби (інструменти) реалізації та досягнення термінальних цінностей. Найважливішими є термінальні цінності, тобто цілі, які визначають сенс життя людини, вказуючи, що для неї є особливо важливим та значущим. Зміст та ієрархія цих цінностей визначає рівень соціальної зрілості особистості або соціальної групи, регулюючи їх поведінку й діяльність у конкретних життєвих ситуаціях [1]. Враховуючи таку характеристику означення “цінності”, їх вплив на формування рівнів соціальної зрілості майбутнього вчителя в процесі набуття їм професійних якостей необхідно констатувати наступне.

Педагогічний процес формування особистості фахівця в сучасному освітньому просторі необхідно проводити в умовах зміни аксіологічних орієнтирів у бік централізації смислового підходу, у межах якого відбувається вироблення загальнотеоретичних уявлень про смисловий вимір людського буття. Смисловий підхід задає нові орієнтири для переходу від аналізу життєдіяльності до розгляду життєтворчості, від “психології особистості, що змінюється у мінливому світі” (О.Г. Асмолов), до психології “особистості, що діє і змінює себе і свій життєвий світ” (Д.О. Леонтьєв).

Смислову сферу особистості розглядають як особливим чином організовану сукупність смислових структур і зв'язків між ними, що забезпечує смислову регуляцію життєдіяльності фахівця. Змістовий аналіз підходів до розуміння смислу, окреслений у працях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, О.Г. Асмолова та ін., свідчить про те, що саме поняття смислу безпосередньо характеризує людське буття.

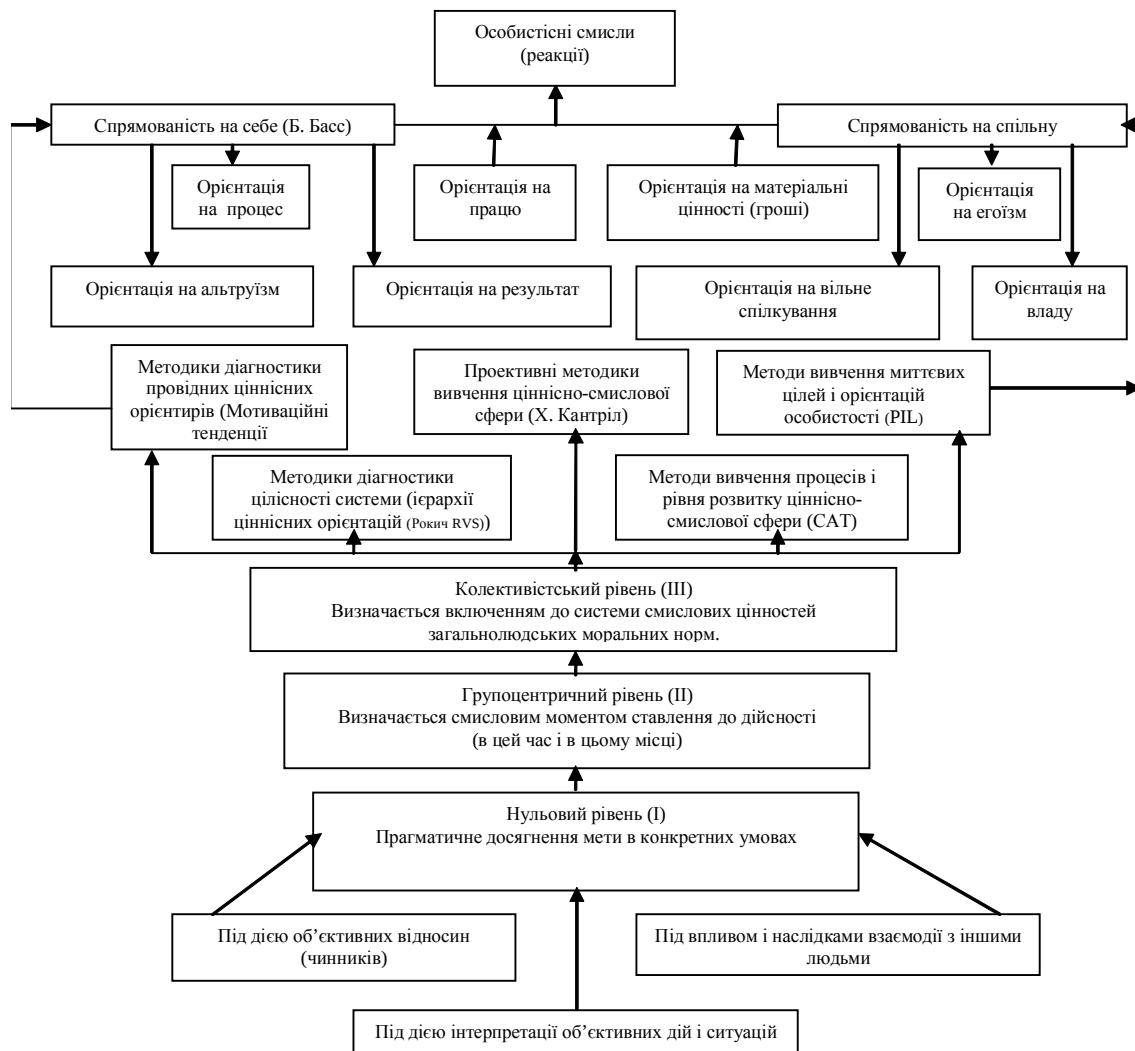
Л.С. Виготський обґрунтував поняття “смысл” у вигляді опозиції “смысл – значення”, аналізуючи його в контексті побудови свідомості особистості. В.К. Вілюнас запропонував узагальнювальний термін “смыслові утворення”, основною характеристикою яких є те, що вони

РОЛЬ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПОНЕНТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

відображають не об'єктивні властивості речей, а їх ставлення до задоволення потреб суб'єкта. С.В. Суботський назвав смислові утворення тією складовою свідомості, яка відповідає за

професіоналізму фахівця, його готовності до майбутньої педагогічної діяльності в сучасних умовах розвитку вчительської галузі визначено далі (див. схему 1).

Схема 1. Процес формування смислових цінностей особистості

безпосередній зв'язок особистості з навколишньою дійсністю. Науковець вказував на багатовимірність смислових утворень, що полягає в різному ступені їхнього впливу на поведінку людини й у різному ступені їхньої усвідомленості.

Д.О. Леонтьєв сформулював низку загальних положень до проблем смислу: 1) смисл породжується реальними відносинами, що зв'язують особистість з об'єктивною дійсністю; 2) джерелом смислоутворення є потреби і мотиви людини; 3) смисл є процесуальним і виконує функцію регуляції практичної діяльності; 4) смислові новоутворення не існують в ізолюваному вигляді, а утворюють єдину складну систему [9].

Вплив смислоутворень на формування

Зі схеми 1 помітно, що, характеризуючи цілісну систему цінностей, ми виділяємо стержневу її смислову характеристику (смысл як фіксована установка і навіть як аксіома свідомого). У нашому дослідженні вона утворює життєво значущі для вчителя категорії (ідеал, концептуальна ідея, прагнення, потреби, переконання, інтереси, мотиви) [3].

Важливим для нашого дослідження було також визначення місця і ролі системи ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у структурі поняття "компетенція".

На основі аналізу літературних джерел ми визначаємо змістовний компонент поняття "компетенція", основу якого становлять три

РОЛЬ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПОНЕНТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНО-КОМПЕТЕНТІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

складові: когнітивна (оперування набутими знаннями), операційна (вміння щодо проектування та конструювання педагогічних технологій), аксіологічна (усвідомлення цінностей як компонента культурологічного змісту освіти з трансформацією їх у професійні і особистісні риси). Ці складові чітко характеризують і визначають важливість аксіологічної підструктури у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя.

Висновки. Формуючи ціннісно-смысловое поле особистості майбутнього вчителя, утворюючи при цьому ряд психологічних установок, ми намагалися віднайти механізми (концептуальні методи), на основі яких була б сформована відповідна модель. Основним призначенням цієї моделі визначалась ідея вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя шляхом відповідної сформованості його ціннісно-смыслових орієнтацій. Вплив термінальних та інструментальних цінностей через систему установок до формування особистісних смислів у майбутніх вчителів якісно підвищує і вдосконалює модель їх готовності до професійної діяльності, структуру якої складають такі функціональні взаємопов'язані компоненти: *мотиваційний* (відносно професійних потреб та інтересів); *пізнавально-оціночний* (уява про форми і зміст майбутньої професії, самооцінка професійної підготовки); *емоційно-вольовий* (інтеоризація професійних цінностей, самоконтроль, вміння спрямовувати педагогічні дії в межах конструйованої системи уроку); *операційно-дієвий* (застосування компетентісних засад для досягнення педагогічних цілей в умовах предметно-рольової педагогічної діяльності); *мобілізаційно-дієвий* (вміння керувати власним психічним станом для ефективного вирішення педагогічних завдань у нестандартних ситуаціях).

1. Бойко В.Ю. Типология ценностных позиций и состояние кризисного сознания / В.Ю. Бойко // Ценности социальных групп и кризис общества: сб. науч. труд. – М.: ИФАН, 1991. – С. 59 – 73.

2. Павліченко А.А. Цінності як проблема психології / А.А. Павліченко // Психологія: збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2002. – Вип. 16. – 246 с.

3. Пелех Ю.В. Теоретико-методичні засади формування ціннісно-смысловой готовності майбутніх педагогів до професійної діяльності / Ю.В. Пелех // Вища освіта України. – 2008. – № 3 (додаток 2). – Тем. вип. “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології”. – Т. 1. – С. 365 – 367.

4. Прангишвили А.С. Установка и деятельность / А.С. Прангишвили // Вопросы психологии. – 1972. – № 1. – С. 6 – 9.

5. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтко. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.

6. Психологический словарь. – 3-е изд., доп. и перераб. / Авт.-сост. В.Н. Копорулина, М.Н. Смирнова, Н.О. Гордеева. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 640 с.

7. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. М.І. Пірен. – Київ; Чернівці: Чернівецький держуніверситет ім. Ю. Федьковича, 1995. – 318 с.

8. Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова. – М.: Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 5. – 825 с.

9. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах / П.А. Флоренский. – М.: Путь, 1914.

10. Rokeach, M. Beliefs, attitudes, and values. – San Francisco: Jossey-Bass, 1968.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b

Джерела мудрості

...дім твоїй – мова, яку до пуття хіба ще скількисот душ на цілім світі й знає...

Оксана Забужко
українська письменниця, філософ

“Я дуже люблю <...> народну українську мову, звучну, барвисту й таку м'яку”.

Лев Толстой
російський письменник, філософ

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b